

І ще раз про наболіле...

Передмова

Нині багатьох моїх колег–науковців непокоїть одне гірке запитання: Чому Україна та її науково-технічна сфера опинилися у критичному стані?

Про це свідчить добре відома сумна статистика:

- населення України зменшилося більш ніж на 10 млн. осіб;
- за відсутності належної підтримки вітчизняних товаровиробників випуск високотехнологічної продукції в Україні скоротився в декілька разів;
- знизився освітній рівень та кількість випускників середніх шкіл України;
- зменшилася в три рази кількість українських науковців;
- майже повністю ліквідована в Україні галузева наука.

Цей список можна було б продовжувати. Але для нас важливіше інше, а саме усвідомлення тих помилок, яких ми (так, так – «ми», влада та наукова спільнота) наробили за часів незалежності України у справі організації науково–освітньої діяльності.

Думки на папері

Перше, що спадає на думку, це те, що за кількістю університетів, в т. ч. національних (вірніше було б назвати їх державними), на 100 тис. населення Україна займає, напевно, перше місце у світі. За роки незалежності у нас кількість випускників університетів збільшилася у два рази.

На перший погляд це можна розглядати, як позитив. Але... наша економіка не забезпечує такої кількості робочих місць, особливо популярних нині професій менеджерів, економістів, юристів та ін.

І все це разом взяте призводить до деградації вищої освіти в Україні та до суттєвого зниження ролі профтехосвіти.

Наведу ще один такий приклад, де ми лідируємо у світі. Це за кількістю періодичних наукових видань. Їх в Україні є більше 2000! (Значно більше, ніж у Польщі, і майже стільки ж, як у Росії).

Це, як кажуть, напівбіда... друкуйте все, що вам заманеться. Біда в тому, що присутність цих видань у світовому інформаційному просторі складає десь

близько 10 відсотків. Тобто більшість українських періодичних видань невідомі світові. Тоді для чого вони потрібні? Так, є ті, що відносяться до суто національної складової нашої культури. Нехай їх також є близько 10 відсотків.

А всі інші – це марнотратство заради «компілятивних» дисертацій, псевдонаукових гіпотез та через формальну потребу звітувати кількістю статей про науково–навчальне навантаження.

До речі, нові інформаційні технології дозволяють звільнитися від паперової звітності. І знову проблема – в Україні не узаконені електронні наукові видання...

Дуже вже багато ми наробили помилок. Але суть не в їх кількості (хто не працює, той не робить помилок!), а в тому, як ми (повторюю – влада та наукова спільнота) їх виправляємо.

Влада, як правило, завжди запізнювалася, або взагалі не вживала дій до виправлення помилок, а наукова спільнота здебільшого вважала за краще не брати на себе відповідальності за стан наукової сфери. Щоб не бути голослівним, наведу окремі приклади.

Ще у 2005–2006 рр. я разом з В. Брюховецьким за дорученням Президента України В. Ющенка очолював Робочу групу з розробки концепції розвитку наукової сфери України. Був підготовлений проект такої концепції, проекти окремих указів Президента України та законодавчих актів. В них було і про Національну раду з науки і техніки (НРНТ), і про Національний науковий фонд (ННФ), дослідницькі університети, підтримку інноваційної діяльності, тощо.

І що ж сталося? РНБО України, заслухавши повідомлення Робочої групи, вирішила не підтримувати ці обґрунтовані пропозиції, а відкласти їх впровадження до кращих часів.

Через 15 років, хоч «кращі» часи ще не настали, відбулася спроба, реалізуючи положення нового Закону України «Про наукову та науково–технічну діяльність», вдихнути життя у діяльність НРНТ та ННФ. Хочеться вірити, що у 2020 році нас очікують позитивні зміни.

Ще один приклад. Україна – космічна держава, яка успадкувала від колишнього СРСР потужний науково–технічний потенціал космічної галузі. Ми гордимся здобутками нашої держави у цій галузі науки і техніки. Водночас, все те, що нині відбувається, я в інтерв'ю ЗМІ назвав «вже не ганьбою, а злочином».

У 2017 році на виконання Загальнодержавної науково–технічної космічної програми (ЗНТКП) було виділено аж 25 млн. грн. (це фінансування однієї невеликої космічної лабораторії у Європі).

А з 2018 року взагалі ЗНТКП немає... її досі не схвалила Верховна Рада України.

Порада Г. С. Сковороди

Тепер про пасивність нашої наукової спільноти. Це є свого роду пострадянський синдром – нехай все вирішують «на горі», громадська активність нічого не допоможе.

У цьому ми дуже відрізняємося від наших західних колег. Їх активність та діяльність їхніх громадських організацій суттєво впливають на формування стратегії розвитку наукової сфери країн їх проживання.

Або таке. Більшість з нас знає, якого низького рівня дисертації деколи захищаються в Україні, як процвітає плагіат та лженаука. Але ми вважаємо за краще промовчати або навіть підготувати формальний позитивний відгук на дисертацію чи статтю, щоб допомогти колезі. І все це призвело до деградації наукової сфери, яку зараз спостерігаємо.

Чи є вихід з ситуації, що склалася?

Я дотримуюся поради Григорія Сковороди: «Пізнай себе» і вчиняй по совісті. Мені допомагає. Спробуйте, колеги, можливо, допоможе і Вам.

Післямова

Я пишу ці рядки у перші дні Нового 2020 року. Радію, отримавши багато новорічних вітань від колег та друзів. Водночас, в них лунає тривога за нашу країну та її наукову сферу, зокрема про долю НАН України.

Цього року на Академію чекають зміни... у складі її керівництва, структурі та, головне, в усвідомленні її ролі у розвитку української держави. Прийнята відповідна Постанова Президії НАН України щодо реформування Академії, створена Робоча група під керівництвом В. Горбуліна, яка повинна напрацювати пропозиції до змін законодавства про науку, Статуту НАН України та ін.

Зазвичай, в Академії не прийнято публічно висловлюватися на такі «делікатні» теми як вибори Президії НАН України та її президента.

Але я дозволяв собі відходити від цього правила, і на сайті ГАО НАН України є інформація «Чому я погодився бути кандидатом на посаду президента НАН України?», а у книзі «Хроніки постювілейного життя. 2011–2015 рр.» є мій спогад про зустріч з Б. Є. Патonom напередодні виборів керівництва Академії у 2015 році. Не буду повторюватися. Всі, хто бажає, може переглянути ці матеріали.

А тепер нас чекають вибори 2020 року. В науковому е-просторі серед членів фізичної спільноти йде їх обговорення. Лунає широкий спектр думок – від «Всі члени Президії НАН України подають у відставку і не повинні більше переобиратися» до «Згідно до Закону України про науку президент та члени Президії НАН України мають право бути обраними ще на один термін».

Якщо коротко, то я дотримуюся такої позиції – всі члени Президії НАН України йдуть у відставку і можуть бути обраними таємним голосуванням ще на один термін в разі, якщо буде така пропозиція від новообраного президента Академії.

Отже, питання номер один – це обрання президента НАН України.

Я вже згадував вище про мою розмову з Б. Є. Патonom напередодні виборів 2015 року. Тоді Б. Є. Патон не погодився з моїми пропозиціями. Це було його право і відповідальність. Проблема виявилася в тому, що подальша пасивна позиція президента НАН України та його команди спровокувала дуже багато негативу на адресу Академії. «Негативу» не завжди справедливого, але ефектно поданого у ЗМІ з метою ліквідувати НАН України у її самоврядному статусі. Це спрацювало і на рівні влади, і на рівні суспільної думки.

Скажу відверто, до Бориса Євгеновича у мене особливе ставлення. І не тільки тому, що «Патон – це гордість України», але також і в особистому плані. Для цього у мене є особливі підстави, які я колись висвітлив у статті «Патон і моя світова лінія». Я завжди відчував підтримку Б. Є. Патона і в радості, і в горі, і в критичних ситуаціях 70–тих років минулого століття та і у перші роки незалежності України. Водночас, Борис Євгенович, мудра і далекоглядна людина, з якихось причин не дозволяв мені «піднятися вище від наданого мені статусу в ієрархії НАН України».

Чи переживав я через такий «недозвіл»?

Скоріше за все «ні», бо розумів причини такого «недозволу», і це надавало мені, на відміну від інших членів Президії НАН України, можливість бути максимально відвертим на різного рівня зібраннях, при розгляді проблемних питань в Академії та на громадській ниві.

Тепер ера Бориса Євгеновича та потужної Патонівської Академії наук завершується. А її скромна наступниця – сучасна НАН України шукала і продовжує шукати своє місце у науковому світі. Це ера унікальної людини, яка віддала всього себе служінню науці.

Що ж нас чекає? Непростий вибір наступника Б. Є. Патона, якому не позаздриш, усвідомлюючи ту навалу внутрішніх та зовнішніх проблем, які необхідно буде терміново вирішувати.

Сподіваюся, що ми, наукова академічна спільнота, складемо іспит на зрілість та виваженість у прийнятті доленосного для НАН України рішення.

Ярослав Яцків